

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Bizantija ir Lietuva

2012-03-30

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Senoji Lietuva

AUTORIUS: Darius Baronas

DATA: 2012-03

Bizantija ir Lietuva

Saugus atstumas, atsargus bendrumas

Darius Baronas

Civilizaciniu požiūriu Bizantija reprezentuoja Rytus, tačiau, geografiškai žiūrint, jos centrą – Konstantinopolį – iš Vilniaus galėtume pasiekti skrisdami kone nosies tiesumu į pietus. Šią akivaizdybę primename tik todėl, kad kalbant apie lietuvių ir bizantiečių kontaktus, dera turėti omenyje ne tik Vakarų-Rytų, bet ir Šiaurės-Pietų distinkciją. Antikos laikais ir ankstyvaisiais Viduramžiais tokia perskyra sutapo su barbarų ir civilizacijos pasaulio prieštata. Karolio Didžiojo laikais atsikūrus imperinės valdžios tradicijai Vakarų Europoje, o krikščionybei laimėjus didelius Šiaurės ir Rytų Europos plotus, ši perskyra nuo IX-XI a. tapo vis mažiau režianti akį. Tačiau civilizacijos plėtra, anais laikais sutapusi su krikščionybės, nebuvo nesulaikomas procesas, – ne visi kraštai, ne visos gentys buvo tam imlios. Baltijos jūros pietuose gyvenę slavai, rytuose – baltai ir finougrai, šiaurės elnių medžiotojai dar ilgus amžius liko pagonys, tad galime manyti, kad senoji takoskyra tarp barbarybės ir senesnės bei jaunesnės civilizacijos kraštų ir toliau liko panaši į Antikos ir ankstyvųjų Viduramžių. Takoskyra anaiptol nėra kontaktuoti neleidžianti praraja, ji pirmiausia padeda išivaizduoti skirtingą gyvenimą, vertybinį dviejų pasaulių kironiškumą. Net ir tarp labai skirtingų pasaulių pasitaikydavo kontaktų, jei tik būta bent menkiausių fizinių susisiekiimo ir susižinojimo galimybių. Kadangi lietuviai ir bizantiečiai ilgus amžius gyveno saugiu atstumu vieni nuo kitų, tai pirmieji netiesioginiai kontaktai išvelgtini tolimosios prekybos srityje. Čia iškalbingas pavyzdys gali būti XII a. Naugardukas: Rusios žemių paribyje su lietuviais įsikūręs miestas veikė kaip aktyvi prekybos bazė: ją pasiekusi tolimų kraštų prabangos prekių gausa liudijo anapus Nemuno prabudusią rinką, kurią formavo ant kojų atsistojančio lietuvių elito apetitas¹.

Ir vėlesniais laikais Rusios kaip tarpininko vaidmuo niekur nedingo, o bene vaizdžiausiai jį reprezentuoja Haličo-Voluinės metraščio *Pasakojimas apie Vaišvilką*

(Vaišelgą). Priėmęs stačiatikių krikštą, Mindaugo sūnus, remiamas Haličo kunigaikščio Danieliaus, išsiruošė į piligriminę kelionę norėdamas aplankyti Atoso kalno vienuolynus². Toliau Bulgarijos jis nenukeliavo, nes dėl tuo metu totorių pasaulio vakariniame pakraštyje kilusios sumaišties buvo priverstas grįžti atgalios. Kontaktas neįvyko ir tai tarsi rodo, kad, nepaisant vietinių stačiatikių juntamos traukos, Lietuva ir Bizantija ir tiesiogine, ir netiesiogine prasme vis dar buvo pernelyg toli viena nuo kitos.

Vienos dvivaldystės saulėtekis,
kitos – saulėlydis

Pirmieji tiesioginiai kontaktai tarp Lietuvos kunigaikščių ir Bizantijos imperatorių bei Konstantinopolio patriarchų prasidėjo pačiai Lietuvai XIV a. tapus didžiąja kunigaikštyste. XIV a. pradžioje prijungus didelius šių dienų Baltarusijos plotus, Lietuvos kunigaikščių valdos apėmė dar nuo XI a. gyvavusias Polocko ir Turovo vyskupijas. Todėl kontaktai ir su Rusios Stačiatikių Bažnyčios hierarchais, ir su jų vyresniuoju – Konstantinopolio patriarchu – tapo savaime suprantami. Tiesa, jų nėra iš tolo negalima lyginti su šių dienų nuolatinio diplomatinio klegesiu, bet vis dėlto jų būta intensyvesnių, nei galime spręsti iš sausų faktų. Kaip žinome, pirmasis Lietuvos stačiatikių metropolitas buvo išventintas apie 1316 m., bet neturime jokių tiesioginių duomenų, kurie leistų paaiškinti, kaip ir kodėl tai atsitiko. Žinodami, kad Konstantinopolio patriarchai laikėsi vienos ir vieningos Kijevo ir visos Rusios metropolijos palaikymo principo, nuo kurio nukrypė tik ypatingų aplinkybių verčiami, galime manyti, kad toks Lietuvai parankus sprendimas buvo priimtas po ganėtinai intensyvių diplomatinių kontaktų. Juos veikusiai derėtų sieti su kaip tik tuo metu Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostan sėdusio Gedimino veikla. Tikėtina, kad pirmuoju „lietuvių metropolitu“ buvo išventintas Teofilis, 1327 ir 1329 m. dalyvavęs Konstantinopolyje vykusiuose sinoduose³. Naujojo metropolito rezidencija tapo Naugardukas, iki tol eilinė Rusios parapija. Naujajam metropolitui tapo pavaldūs Turovo ir Polocko vyskupai⁴. Tad Naugarduko kaip politinio centro iškilimą derėtų sieti būtent su šiuo reiškiniu, o ne su tariama Mindaugo sostine, kurios vaizdinį drąsiai galime vertinti kaip mūsų dienų baltarusių tautinės mitologijos grynuolį.

Bažnytinės teisės požiūriu staigus Naugarduko tapimas metropolijos sostine buvo įmanomas, tačiau išskirtinis dalykas. Jis ilgam išliko atminty: 1428 m. Monemvazijos metropolitas Kiprijonas citavo šį atvejį Konstantinopolio patriarchui kaip pavyzdį, rodantį, jog eilinė parapija gali tapti metropolijos sostine⁵. Be kita ko, iš to matyti, kad po XIV a. suintensyvėjusių kontaktų Lietuva Bizantijos elitui tapo šiuo tuo daugiau nei eiline tolima *terra incognita*.

Būtent bažnytinė politika kūrė ir palaikė tą komunikacinę erdvę, kurioje ne tik aktyviausiai reikėsi Lietuvos ir Bizantijos atsakingų asmenų kontaktai, bet ir atsispindėjo pastarosios intelektualų požiūris į lietuvius. Kalbant apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laikus, išskirtinio bizantiečių liudytojo vaidmuo mums rūpimu aspektu tenka teologui, astronomui ir istorikui Nikiforui Gregorui (~1290 – ~1361)⁶.

Lietuva kaip pagoniška Rusia

Iš Gregoro didžiojo istorinio veikalo *Romėjų istorija* aiškėja, kad Rusią jo autorius

įsivaizdavo susiskirsčiusią į keturias stambias dalis. Trys Rusios buvo krikščioniškos, o ketvirta – pagoniška. Pastarąją valdė lietuviai, pasižymintys tuo, kad vis dar garbino ugnį, buvo patyrę kariai ir vieninteliai iš visos Rusios gyventojų nemokėjo duoklės totoriams⁷. Iš karto reikia pažymėti, kad nors graikams barbarų pozityvaus įvaizdžio kūrimo menas nebuvo visai nežinomas, vis dėlto jis naudotas retokai, mat kur kas įprasčiau jiems buvo matyti barbarą kaip civilizacijos nepalietą laukinį, vertą paniekos arba, geriausiu atveju, pasigailėjimo. Tad interpretuojant Gregoro pateikiamas žinias apie lietuvius, būtina atsižvelgti į kontekstą, kuriame jis rašė. Tuo metu didžiausia Gregoro dvasine, intelektine ir asmenine problema buvo tapęs ginčas su hezichastais. Oponuodamas Grigaliaus Sinajiečio ir ypač Grigaliaus Palamos teologinėms išvalgoms, kurių dėka susiformavo ir plito vadinamasis hezichastų sąjūdis, pasižymėjęs giliai mistiniu ir gana rezervuotu požiūriu į intelektinę veiklą, Gregoras atsidūrė pralaiminčios pusės barikadose. 1341 ir 1351 m. Konstantinopolyje sušaukti sinodai oficialiai patvirtino hezichazmo doktriną. 1347 m. imperatoriumi tapo hezichazmo šalininkas Jonas VI Kantakuzenas. Jo dėka 1353 m. Konstantinopolio patriarchu tapo Filotėjas Kokinas – aktyvus hezichastų sąjūdžio dalyvis. Hezichastams švenčiant pergalę, Gregoras 1351 m. buvo įkalintas Konstantinopolio Choros vienuolyne, kuriame jis toliau kovojo rašydamas *Romėjų istoriją*. Būtent šis polemikas įkarštis daugiausiai lemia tai, kad daugeliu atžvilgių ypač vertingas jo veikalas baigiamosiose dalyse vis labiau virsta atvirai šališku pasakojimu⁸. Kaip tik į tokį kontekstą įpintos Gregoro žinios apie lietuvius ir jų valdovą Algirdą.

Po Rusios metropolito Teognosto mirties 1353 m. iškilo reikalas parinkti jo įpėdinį. Kandidatus siūlė ir maskvėnai, ir lietuviai. Pirmieji iškėlė ilgametį velionio Teognosto bendradarbį, glaudžiai su Maskvos kunigaikščiais susijusios giminės atstovą vienuolį Aleksijų. Tuo tarpu jų konkurentai iškėlė iš Tverės kilusį vienuolį Romaną, Algirdo žmonos Julijonos giminaitį. Nuskubėjęs į Konstantinopolį Aleksijus ten turėjo užsibūti visus metus, nes patriarchas Filotėjas tyrė jo tinkamumą naujoms pareigoms. Padarius reikiamas išvadas, Aleksijus ne tik tapo metropolitu, bet ir pati Maskva pirmą kartą oficialiai buvo pripažinta nuolatine vyriausio Rusios Bažnyčios hierarcho rezidencija. Toks dalykas jau tada reikšmingai kėlė Maskvos kunigaikščių prestižą, o ilgainiui leido jiems imti reikšti išskirtines pretenzijas į Kijevo Rusios paveldą. O kol kas jiems dar teko grumtis ir su kariniais, ir su diplomatiniais LDK resursais. Vienas Maskvos sąjungininkų buvo Jonas VI Kantakuzenas, kuris vos tapęs imperatoriumi suskubo, Maskvos metropolito Teognosto prašomas, panaikinti savarankišką Haličo metropoliją. Beje, ta pačia proga Kantakuzenas parašė laišką Voluinės kunigaikščiui Liubartui, kuriam tokį žingsnį paaiškino tradicinės ir teisėtos tvarkos atstatymo būtinybe⁹. Panašios promaskvietiškos politikos Kantakuzenas ir jo aplinkos žmonės laikėsi ir vėliau. Tačiau nestabili Bizantijos politinė padėtis privedė prie to, kad Jonas VI Kantakuzenas buvo priverstas atsisakyti savo valdžios imperatoriaus Jono V Paleologo naudai ir tapo vienuoliu Joasafu. Pasikeitimai imperatoriaus soste lėmė pasikeitimus ir patriarcho soste – Filotėją Kokiną pakeitė Kalistas I. Pasitraukus aiškiai promaskvietiškiems veikėjams, Algirdo kandidatui Romanui atsivėrė naujos perspektyvos. Nauja valdžia Konstantinopolyje buvo artimai susijusi su Genujos respublika. Juodosios jūros regioną siekiantys Genujos komerciniai interesai sąlygojo lankstesnę politiką, palankią palaikyti pusiausvyrą tarp svarbiausių Rusios žemių valdovų¹⁰. Tad veikiausiai 1355 m. pradžioje Algirdo pasiūlytas kandidatas Romanas buvo iššventintas lietuvių metropolitu. Atsiradus dviem metropolitams,

pretendavusiems į dvasinę valdžią visiems Rusios stačiatikiams, jų Bažnyčioje kilo iki tol nematyta sumaištis¹¹.

Bizantijos ir Rusios žemes purtančių neramumų akivaizdoje Gregoras užėmė mokytojo poziciją. Negailėdamas juodų spalvų savo politiniams priešininkams, jis ypač palankiai tapė jų ir jų politikos oponentus, kurdamas geresnio ir gražesnio pasaulio vizijas, o jų priartinti prie tikrovės nebuvo įmanoma be teisingo valdymo meno. Gregoras tvirtino, kad teisingumas brandina ir dvasinės, ir medžiaginės palaimos vaisius. Laikantis teisingumo ne tik sėkmingai valdomos turimos žemės, bet atsiranda galimybės ir iš priešų atgauti kadaise prarastus kraštus¹². Šioje vietoje būtina priminti, kad Gregoro laikais Bizantija buvo susitraukusi, iš visų pusių puolama „imperija“¹³. Mirtiną pavojų jai kėlė turkai. 1341–1347 m. vykusio pilietinio karo metu turkus kaip savo sąjungininkus pasitelkė Kantakuzenas. Kartą atsidūrę Europoje, turkai neskubėjo apleisti šios žemės. Bloga lemiančiu signalu tapo tai, kad po 1354 m. įvykusio katastrofinio žemės drebėjimo turkai osmanai užėmė Dardanelų sąsiaurio europinėje pakrantėje stovėjusį Galipolio miestą¹⁴. Tai reiškė turkų ekspansijos Europoje pradžią. To meto imperijos pareigūnai aiškiai numatė, kad, iš karto neišvijus turkų, paskui juos išstumti bus be galo sudėtinga. Nepaisant kai kurių graikų parodyto ryžto, imperija buvo per silpna savo jėgomis susidoroti su turkais. Vėlesnės imperatorių Paleologų – Jono V ir Manuelio II pastangos prisikviesti Vakarų šalių pagalbą nedavė lauktų rezultatų, o tuo laiku turkų užkariavimų bangos užtvindė didesniąją Balkanų dalį. Bizantijos padėtį lemtingai komplikavo dar ir tai, kad XIV a. antroje – XV a. pirmoje pusėje tarp jos elito išsikerojo aklų kovų dėl valdžios epidemija bei korupcija, glaudžiai susijusi su parsidavėliškumu turkams osmanams. Tvyrant vidiniam chaosui, kurį dar labiau aitrino virš galvos kybantis osmanų Damoklo kardas, dar viena rimta politinė problema tapo ir labiausiai nuskurdusiems visuomenės sluoksniams nesvetimos pasidavimo turkams nuotaikos¹⁵. Nemažai liudijimų apie tokius dalykus liko to meto Bizantijos intelektualų raštuose, kur ieškota būdų, kaip išsivaduoti iš gėdingos vergovės nuo „barbarų“ – taip paprastai vadinti turkai, nevengiant aliuzijų į tolimus jų pirmtakus, antikinių laikų persus.

Gregoras buvo vienas tokių susirūpinusių intelektualų. Jis savo istoriją rašė turkų ekspansijos Europoje pradžioje. Tad to meto rūpesčių, religinių kovų ir politinių įvykių bei planų kontekste jo piešiamas karingos ir nenugalimos lietuvių tautos paveikslas vertintinas kaip daliai graikų būdingos vilties išsigelbėti iš turkų pavojaus projekcija. Todėl neatsitiktinai Gregoras kalba apie Algirdo pažadą priimti stačiatikybę, jei tik jo kandidatas Romanas bus iššventintas metropolitu. Algirdui tapus stačiatikiu, o Romanui – metropolitu, ir Rusios, ir Bizantijos raida esą būtų pasukusi pageidautina vaga, o „prieš daugelį amžių užsimezgusi rusų ir graikų tautų draugystė“ tik dar labiau sutvirtėtų¹⁶. Tačiau visam tam, kaip karčiai pastebi Gregoras, nebuvo lemta išsipildyti, nes atsirado toks Aleksijus, kuris, pasinaudodamas Maskvos pinigais, pasiekė tai, kad pats buvo iššventintas metropolitu. Tokiu būdu vieninga Rusios metropolija suskilo, o teisingumas patyrė skaudų smūgį. Sužinojęs apie tai lietuvių valdovas didžiai nusivylė, atsimetė nuo pažado krikštytis ir nusprendė toliau garbinti saulę ir demaskuoti godumo demonus, kuriems esą atsidavė ir imperatorius, ir patriarchas¹⁷. Žinoma, Gregoras patogiai užmerkė akis prieš tai, kad ir Algirdo diplomatai žinojo, kaip panaudoti pinigų galią Konstantinopolio rūmų menėse¹⁸.

Lietuviai kaip katalikiška tauta

Kad ir kaip palankiai Gregoras kalbėjo apie lietuvių valdovą ir jo valdomos tautos karingumą, jo supratimu lietuviai tebuvo pagoniška rusų tautos atplaiša, tokia likusi nuo Rusios krikšto laikų¹⁹. Visai kitokia perspektyva atsiskleidžia Atėnų istoriko Laoniko Chalkokondylo († ~1490) veikale *Istorijos liudijimai*. Tekste, rašytame po Konstantinopolio žlugimo (1453), lietuviai iškyla kaip savarankiška tauta. Nors jie ir toliau savo išvaizda liko panašūs į rusus, bet skyrėsi nuo jų tuo, kad išpažino Romos katalikų tikėjimą. Be to, Chalkokondylas žinojo, kad lietuviai kalba savo kalba, kuri skyrėsi nuo rusų, vengrų ar vokiečių kalbų. Tiesa, Chalkokondylo žinios apie žemaičius buvo ganėtinai anachroniškos ir didžiai egzotiškos. Jo manymu, žemaičiai ir jo laikais tebebuvo pagonys, kurie nuo visų kaimyninių tautų skyrėsi ir kalba, ir gyvensena. Chalkokondylas pažymėjo, kad žemaičiai tebegarbina Apoloną ir Artemidę, o „jų būdas ir papročiai tokie, kaip senovės graikų“²⁰. Galime spėti, kad tokia graikiškos (antikinės) pagonybės vaizdo projekcija į žemaičius gali liudyti ne tik Chalkokondylo, bet ir jo mokytojo Gemisto Pletono (†1452/1454) susidomėjimą tokios rūšies informacija. Šio neoplatoniko ekscentrišku bruožu tapo tai, kad paskutiniaisiais Bizantijos imperijos gyvavimo metais jis propagavo sugrįžimą prie Olimpo dievų garbinimo, tad žinios apie tolimame hiperborėjų krašte užsilikusius „senovės graikų“ papročius galėjo ir jam atrodyti kaip dėmesio verta egzotiška detalė. Suprantama, kad kol lituanistinių žinių patekimo į Chalkokondylo veikalą keliai beveik nežinomi, tokios mintys gali sukstis tik spėjimų erdvėje. Vis dėlto neginčytina, kad žemaičiai Chalkokondylo veikale eksponuojami gana ryškiai: jų galią galima drąsiai lyginti su grėsme, kurią krikščioniškai Europai tebekėlė totoriai ir turkai. Tad nestebina, kad siekiant atsispirti prieš tokius žemaičius, Vakarų krikščionims teko pasitelkti specialių riterių susivienijimą – Vokiečių ordiną²¹. Ko gero, konfrontacijos su Vakarų šalimis įvaizdis sąlygojo, kad ir husitų laikų čekus Chalkokondylas išivaizdavo kaip žemaičių kaimynus, kurie tik visai neseniai liovęsi garbinę ugnį ir saulę²².

Chalkokondylo veikale žemaičių išskirtinumą nuo visų kitų tautų (net ir nuo lietuvių!) lėmė ne tiek miglotos ir egzotiškos žinios, kiek jau minėta (išivaizduojama) takoskyra tarp civilizuotų (krikščioniškų/monoteistinių) ir barbariškų (nekrikščioniškų/politeistinių) tautų. Priėmę krikščionybę lietuviai įsijungė į krikščioniškų tautų bendriją, kurioje ir toliau išsiskyrė savo kalba ir gyvensena. Chalkokondylo akimis, net ir priėmę krikščionybę lietuviai neprarado savo karingo būdo. Jam didelį išpūdį kėlė tai, kad lietuviai galėjo sėkmingai ginti savo valstybės sienas, vienu metu kovodami ir su lenkais, ir su vokiečiais²³. Tikėtina, kad karinių savybių išskėlimą Chalkokondylo veikale galima interpretuoti kaip dar vieną bandymą lietuvius, kaip ir kitas Vakarų Europos tautas pavaizduoti kaip potencialius kryžėivius, kurie galėtų išvaduoti Konstantinopolį iš turkų nelaisvės. Net ir po Bizantijos žlugimo būta graikų, kurie tikėjosi, kad turkų valdžia netvers neįsivaizduojamai ilgai. Laonikas Chalkokondylas buvo vienas jų²⁴.

Lietuvių žvilgsnis į Konstantinopolį

Tiriant Lietuvos ir Bizantijos kontaktus, esama tam tikros asimetrijos, kurią lemia skirtingas rašto kultūros sodrumas. Raštui ir intelektinei kultūrai Lietuvoje žengiant pirmuosius žingsnius, graikai galėjo remtis daugiau nei dviejų tūkstantmečių senumo *fiksuota* tradicija. Tad nenuostabu, kad pažvelgę į Lietuvos pusę, mes nerandame nei Gregoro, nei Chalkokondylo atitikmenų, iš kurių galėtume patirti, kaip lietuviai žiūrėjo į savo meto Bizantiją. Tad belieka pasistengti apibūdinti kai kuriuos tarpusavio

santykių aspektus.

Intensyviausiai tarp Lietuvos ir Bizantijos kontaktuota Algirdo ir Vytauto laikais. Lietuviams užvaldžius nuo seno stačiatikiškas Rusios žemes, o kai kuriems iš valdančiosios dinastijos priėmus stačiatikių tikėjimą, kartu buvo perimamas ir tuo metu Rusioje natūralus supratimas, jog būtent iš Konstantinopolio šaltinio iki Rusios pakraščių yra atitekėjusi tikrojo tikėjimo, įstatymų leidybos ir pamaldumo dvasia. Tikrojo tikėjimo vyriausių ir geriausių atstovų pozicija leido ir imperatoriams, ir patriarchams skelbti savuosius bažnytinės politikos sprendimus, juos pagrindžiant ne tik savo teisinėmis prerogatyvomis, bet ir tų sprendimų „dvasine nauda“ atitinkamų kraštų valdovams. Tokio metapolitinio Bizantijos autoriteto paprastai nekvestionuodavo nei Rusios²⁵, nei Lietuvos kunigaikščiai stačiatikiai. Šiuo atžvilgiu kur kas aštresnę ir savarankiškesnę poziciją užima Algirdas, ką mums rūpimu aspektu praskleidžia jo 1371 m. laiškas patriarchui Filotėjui Kokinui. Nors pastaruoju metu Lietuvoje pasirodžiusiuose tekstuose pernelyg sureikšminamas Algirdo prisiskirtasis „lietuvių imperatoriaus“ (βασιλεύς Λητβῶν) titulas²⁶, mums dabar svarbiau pažymėti šio laiško gana tiesmuką toną. Antai Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis, 1370 m. tam pačiam patriarchui adresuotą laišką pradeda: „aukščiausio sosto, visašvenčiausiam visuotinio Konstantinopolio sinodo patriarchui nusilenkimas ir didis smūgis kakta iki žemės nuo tavo sūnaus Kazimiero...“, o štai Algirdas pasitenkina šaltoku ir sausu „Nuo lietuvių imperatoriaus nusilenkimas patriarchui“²⁷. Toliau Algirdo laiške dėstomi iš maskvėnų patirtų skriaudų faktai ir reikalaujama naujo metropolito savo ir savo sąjungininkų valdoms. Kodėl patriarchas turėtų elgtis taip, kaip nelabai mandagiai prašomas? Ogi todėl, kad to reikalauja tiesiog teisingumas. Toks atsakymas peršasi iš Algirdo laiško, kuriame atvirai piktinamasi Rusios metropolito Aleksijaus piktnaudžiavimu savo dvasine valdžia, kai pastarasis neengdavo nuo kryžiaus bučiavimu sustiprintos priesaikos atleisti Algirdo stovyklos dezertyrų²⁸. Akivaizdu, kad Algirdas į patriarchą kreipėsi kaip į tam tikrą tarptautinio teismo instanciją, tikėdamasis pagerinti savo padėtį ne itin gerai besiklosčiusio karo su Maskva sąlygomis.

Kadangi Algirdo laikais valdantysis Lietuvos elitas didžiaja dalimi tebebuvo pagoniškas, to meto Lietuva bizantiečiams liko svetima, o ją verbališkai buvo galima „prisijaukinti“ tik skleidžiant viltis, kad ir lietuviai laikui bėgant taps stačiatikiais. Tokia padėtis ūmai pasikeitė su katalikišku Lietuvos krikštu. Atsivėrus kokybiškai naujoms dalyvavimo tarptautinėje arenoje sąlygoms, Jogailos ir Vytauto laikų lietuviams teko mokytis perimti to meto Europos diskursą, kuriame ryškiai skambėjo kovos su turkų agresija ir Katalikų bei Stačiatikių Bažnyčių unijos obalsiai. Būtent su Vytauto laikų politinio gyvenimo aktualijomis reikia sieti dviejų išpūdingų meno kūrinių atsiradimą.

Apie 1420 m. italų kunigas, humanistas ir keliautojas Cristoforo Buondelmonti sukūrė savo didįjį geografinį veikalą *Liber insularum Archipelagi*, kurį be kita ko puošė grafinis Konstantinopolio atvaizdas – pirmasis gana realistiškai, ne simboliškai Konstantinopolio topografiją perteikiantis žemėlapis (pav. 1)²⁹. Nors toks dalykas mokslo pasauliui žinomas jau kelis šimtmečius, bet tik palyginti neseniai italų mokslininkas Giuseppe Ragone pabandė detaliau išsiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis jis buvo sukurtas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui. Gali būti, kad kaip tik tuo metu intensyviai plėtojęsi diplomatiniai kontaktai ir su Bizantija, ir su Vakarų Europos

šalimis paskatino lietuvių smalsumą atsigręžti į tolimą Konstantinopolį, ko apraiška tapo italo pagamintas žemėlapis. Tikėtina, kad vienu iš tarpusavio susižinojimo kanalų tapo 1414–1418 m. vykęs Konstancos bažnytinis suvažiavimas. Galimas daiktas, kad tarpininko vaidmenį mums rūpimu aspektu galėjo atlikti Burgundijos riteris Ghillebertas de Lannoy. Be to, požalgininėje epochoje į Konstantinopolį nutekėjo Vytauto anūkė Ona, Maskvos kunigaikščio ir Sofijos Vytautaitės dukra, tapusi būsimąjo imperatoriaus Jono VIII Paleologo žmona (†1417)³⁰. Dar minėtina, kad 1420 m. pas Jogailą ir Vytautą lankėsi Bizantijos pasiuntinys Manuelis Filantropenas³¹. Šių ryšių rezultatu tapo to meto kartografijos šedevru laikomas Konstantinopolio žemėlapis, tapęs visų XV a. panašių žemėlapiu prototipu³². Originalas, iškeliavęs į Lietuvą, bus, ko gero, be jokių pėdsakų pražuvęs karų, gaisrų ir plėšimų bangose, kurios taip dažnai užklupdavo mūsų šalį.

Likimas buvo gailestingesnis ypatingam Lietuvos sakralinio meno paminklui – Trakų Švč. Mergelės Marijos paveiksliui (pav. 2). Tikslėnis šio paveikslo atsiradimo laikas vis dar lieka mįslė, kuriai išspręsti „kietų“ faktų nėra. Tad jis mums rūpės kaip paminklas, menantis ir bylojantis apie Lietuvos ir Bizantijos kontaktus. Pasak įrašo paveikslo nugarinėje dalyje, imperatorius Manuelis II Paleologas jį Vytautui padovanojęs pastarojo krikšto proga (pav. 3). Iš jo taip pat sužinome, kad čia turįs būti tas pats paveikslas, su kurio pagalba imperatorius Jonas II Komnenas (1118–1143) nugalėjo „honus ir persus“. Tokios žinios duoda aliuziją į šio imperatoriaus pergalės prieš pečenegus ir turkus³³. Jos veikiausiai paimtos iš Niketo Choniato (~1155 – ~1217) kronikos³⁴, kurioje aprašytos kovos, pečenegams turėjusios lemiamą, o turkams tik laikiną poveikį. Nepaisant šių pergalių ribotumo, jos Bizantijos imperinėje propagandoje buvo noriai afišuojamos³⁵. Būtų įdomu nustatyti, kaip šios propagandos atgarsiai galiausiai pasiekė Lietuvą. Kol kas galime tik spėti, kad bizantiškos kilmės triumfališkojo valdymo stilius galėjo siekti Vytauto laikų lietuvius, o gal kažkiek ir atsispindėti jo paties politinėje teologijoje. Aplinkybės tokiam požiūriui viešinti ypač palankios buvo po Žalgirio mūšio, kai antai 1411 m. Vytautas ir Jogaila surengė pasivaikščiojimą po savąsias Rusios valdas, demonstruodami karinę galią³⁶. O juk rusėnams didžiausią išpūdį ir darydavo karinė galia, kaip matyti iš 1428 m. sukurto Vytauto pagyrimo, kuriame, pabrėžiant Vytautą buvus daugelio kraštų ir šalių valdovu³⁷, neabejotinai prasimuša imperinė ideologija, šaknimis siekianti Romos imperiją, kurios suvargęs šešėlis dar gyvavo iki 1453 m.

Būtent Vytauto laikais buvo atsiradusios geriausios sąlygos kontaktams tarp kylančios Lietuvos ir žlungančios Bizantijos. Algirdo laikais nei kryžiaus žygių, nei Bažnyčios vienybės klausimas negalėjo artinti lietuvių ir graikų, tai tapo įmanoma tik po Lietuvos krikšto. Regis, jau dabar galima manyti, kad iš graikų pusės šioje srityje labiausiai pasireiškė tie asmenys ir jų grupės, kurie buvo palankiausiai nusiteikę Vakarų, o kartu ir Lietuvos atžvilgiu. Istorijos ironija ta, kad šis bendrumas buvo menkai išnaudotas tada, kai tam buvo tinkamiausias metas.

¹ Žr. Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3: *XIII a. – 1385 m.: Valstybės iškilimas Rytų ir Vakarų sandūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 136–137 (spausdinama).

² *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 113, 117.

³ *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, t. 1, ed. Franz Miklosich, Joseph Müller, Vindobonae: Carolus Gerold, 1860, p. 143, 147.

⁴ Stephen C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, iš anglų kalbos vertė Osvaldas Aleksa, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 167.

⁵ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, parengė S. C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, p. 30.

⁶ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, t. 2, New York-Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 874–875; taip pat žr. Simona Makselienė, *Intelektualinis vėlyvosios Bizantijos gyvenimas*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 143–146.

⁷ Plačiau apie tai žr. Darius Baronas, „Byzantium and Lithuania: North and South look at Each Other“, in: *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. by Miliana Kaimakamova, Maciej Salamon, Małgorzata Smoraż Ryżycka, (ser. *Byzantina et Slavica Cracoviensia*, t. 5), Kraków: Historia Iagellonica, 2008, p. 304–307.

⁸ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1969, p. 466–467.

⁹ *Русская историческая библиотека*, (toliau – РИБ), t. 6, Санкт-Петербург, 1880, p. 25–30.

¹⁰ John Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantino-Russian relations in the Fourteenth Century*, Crestwood, New York: St. Vladimir's Press, 1989 (2nd. ed.), p. 168–169.

¹¹ „Рогожский летописец“, in: *Полное собрание русских летописей*, t. 15, изд. 2, Петроград, 1922, p. 63.

¹² *Nicophori Gregorae Historia Byzantina*, t. 3, ed. Immanuel Bekker, Bonnae, 1855, p. 517.

¹³ Žr., pvz., *The Cambridge History of the Byzantine Empire, c. 500–1492*, ed. by Jonathan Shepard, Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2008, p. 827–833.

¹⁴ Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 (2nd. ed.), p. 241–242.

¹⁵ Plg. Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 119–146.

¹⁶ *Nicephori Gregorae Historia Byzantina*, p. 513.

¹⁷ *Ibid.*, p. 518-519.

¹⁸ Plg. „Рогожский летописец“, p. 64-65.

¹⁹ Plg. *Nicephori Gregorae Historia Byzantina*, p. 514.

²⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 541.

²¹ *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, ed. Immanuel Bekker, Bonnae, 1843, p. 132-133.

²² *Ibid.*, p. 133; kiek plačiau apie tai žr. Darius Baronas, *op. cit.*, p. 310-312.

²³ *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, p. 134.

²⁴ Plg. Jonathan Harris, „Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Empire“, in: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2003, t. 27, p. 169.

²⁵ Plačiau apie tai žr. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London: Phoenix Press, 2000 (repr.), p. 262-267.

²⁶ Žr., pvz., Zenonas Norkus, *Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 31-32.

²⁷ Plg. *РИБ*, t. 6, p. 125-126, 135-136.

²⁸ *Ibid.*, p. 135-140.

²⁹ Giuseppe Ragone, „Membrana maxima: Cristoforo dei Buondelmonti, Vytautas of Lithuania and the first modern map of Constantinople“, in: *Lietuva ir jos kaimynai: Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 150-188.

³⁰ *Ibid.*, p. 157-160.

³¹ John W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1969, p. 338.

³² Giuseppe Ragone, *op. cit.*, p. 164.

³³ Dėl Bizantijos rašytojų įpročio savo laikų barbarus vadinti antikinių genčių vardais nėra visiškai aišku, ar imp. Jonas II bus įveikęs pečenegus, ar kumanus (polovcus); žr. Günter Prinzing, „Zum Austausch diplomatischer Geschenke zwischen Byzanz und seinen Nachbarn in Ostmittel- und Südosteuropa“, in: *Mitteilungen zur Spätantiken Archäologie und Byzantinischen Kunstgeschichte*, 2005, t. 4, p. 154.

---

³⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Immanuel Bekker, Bonnae, 1835, p. 17-26.

³⁵ Paul Magdalino, „The Medieval Empire (780-1204)“, in: *The Oxford History of Byzantium*, ed. by Cyril Mango, Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 183-187.

³⁶ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 54-56.

³⁷ „Похвала Витовту“, in: *Полное собрание русских летописей*, t. 17, Санкт-Петербург, 1907, p. 417-418; taip pat žr. „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, vertė ir paaiškinimus parašė Albinas Jovaišas, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, ats. redaktorius Mikas Vaicekuskas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 307-309.